

РЕЦЕНЗІЯ

офіційного рецензента на дисертацію Темірова Богдана Юрійовича на тему «Постать Степана Бандери в соціокультурному просторі України: історичний вимір» поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі історії.

Історія українського націоналістичного руху, як одного з головних елементів визвольної боротьби ХХ століття, вже не одне десятиліття спонукає дослідників до дискусій, обговорень та палких суперечок. Російсько-українська війна, з очевидних причин, лише підсилила градус наукового протистояння, торпедованого фейками та міфами, які продукуються російськими авторами та їхніми однодумцями. Постать Провідника ОУН С. Бандери стала узагальнюючим символом українського націоналізму, як явища, так і руху, що й обумовило актуальність дисертації Б.Ю. Темірова.

Ступінь обґрунтованості наукових, положень і висновків сформульованих у дисертації. Наукові положення, висунуті в даній дисертації, базуються на глибокому всебічному аналізі вітчизняної та закордонної історіографії історичного виміру соціокультурного простору постаті Провідника ОУН С. Бандери. Демонструючи глибоку обізнаність з теми, Б.Ю. Теміров проявив креативність при визначенні досить складного і фрагментарно вивченого об'єкта та предмета дослідження.

Методологічні засади дисертаційного дослідження включають принципи наукового пізнання (наукової об'єктивності, історизму, багатofакторності, наступності) та комплекс методів – загальнонаукових (емпіричний, аналітико-синтетичний, індуктивно-дедуктивний, проблемно-хронологічний, статистичний, логічний, діалектичний, узагальнення), які дали змогу автору вибудувати загальну конфігурацію дослідження, а також спеціальних історичних (історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-генетичний, історико-біографічний), що було застосовано при дослідженні

змін у часі у визначених об'єктах. Кожен із методів використано доцільно, що дозволяє робити висновок про достовірність отриманих результатів.

В ході написання дисертації Б.Ю. Теміров отримав цілком *об'єктивні науково обґрунтовані результати* дослідження історичного виміру постаті С. Бандери в соціокультурному просторі України. Дослідження надало можливість простежити еволюцію наукової репрезентації Голови Проводу ОУН, виявити ступінь відображення діяльності С. Бандери у шкільних підручниках та методичній літературі, проаналізувати суспільно-політичне заломлення його постаті, вивчити символічний простір довкола неї, відстежити нагромадження характеристик лідера націоналістичного руху у медіапросторі й вияви інформаційного протистояння, а також визначити динаміку сприйняття його українським суспільством.

Зважаючи на те, що сучасна історична наука часто виступає підґрунтям (або ж джерелом) інформаційного протистояння, є важливим елементом соціокультурного простору, у дисертаційному дослідженні приділено увагу визначенню місця постаті С. Бандери у процесі опрацювання української історії. У формуванні наукових уявлень про Провідника ОУН автором було виокремлено два етапи: радянський (1950–1980-ті рр..) та незалежної України (від 1990-х рр. й до сьогодні).

Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури й додатків. Текст оформлено відповідно до встановлених вимог. Головні положення дисертації викладено професійно, логічно, послідовно та аргументовано.

У першому розділі дисертаційного дослідження проаналізовано стан наукового вивчення проблеми та схарактеризовано джерела, які стали основою для наукової роботи. Автор виокремив дві групи досліджень, першу з яких склали праці, присвячені здобуткам у вивченні постаті С. Бандери, включно із темою його суспільного сприйняття. На думку дослідника, зазначена частина історіографії є досить молодою, однак інтенсивно наповнюється напрацюваннями. Погоджуємося, що життя й діяльність

С. Бандери, як теоретика та практика українського націоналістичного руху, перебували у фокусі авторів, як із української діаспори, так і сучасних українських дослідників. Доповненням цих напрацювань стали дослідження закордонних авторів. Б.Ю. Теміров справедливо зауважив, що 100-літній ювілей Провідника ОУН став каталізатором інтересу до проблеми, винесеної у назву дисертаційного дослідження. Остання обставина зумовила також появу значної кількості досліджень та науково-популярних видань, присвячених і С. Бандері, і його меморалізації.

Нова російсько-українська війна її гібридна та «гаряча» стадії лише актуалізували історіографічний вимір репрезентації постаті С. Бандери. Відповідно, від 2014 р. було продуковано цілу низку підсумкових досліджень, сфокусованих на постаті Провідника ОУН. Слушними є також зауваження дисертанта щодо недостатньої вивченості постаті С. Бандери, навіть в умовах підвищеного інтересу до його персони в публічному просторі. Саме на цій проблемі наголошував й український історик В. В'ятрович, праці якого залучено до історіографічного аналізу.

У другому блоці здобувач акцентував увагу на наукових працях, що стосуються проблем соціокультурного простору й відповідно – історичної політики та історичної пам'яті, що створює підґрунтя для розуміння форматів позиціонування С. Бандери. В якості висновку до аналізу стану наукового вивчення проблеми, дослідник засвідчив наявність певних здобутків науковців, однак водночас виявив брак системного знання у вивченні репрезентації імені С. Бандери у соціокультурному просторі.

Дисертаційна робота Б.Ю. Темірова спирається на комплекс історичних джерел, об'єднаних автором у наступні групи: писемних, речових, лінгвістичних, електронних. До першої групи автором віднесено історіографічні джерела, законодавчі акти, праці С. Бандери, мемуарну літературу, навчально-методичні роботи з викладання історії в школі, періодичні видання, матеріали соціологічних обстежень. Речові джерела репрезентовано пам'ятниками С. Бандері та музейними експонатами,

пов'язаними з Провідником ОУН, в яких зафіксовано ставлення суспільства до діяча. Лінгвістичні джерела дозволили опрацювати назви вулиць і гасла щодо імені лідера націоналістичного руху. Значний обсяг інформації, який стосується позиціонування постаті С. Бандери, надали електронні ресурси: офіційні сайти установ, інтернет-портали, соціальні мережі, блоги. В цілому джерельна база є репрезентативною для досягнення мети дослідження.

У другому розділі дисертації, який присвячено науково-освітнім вимірам постаті Провідника ОУН С. Бандери, зазначається, що позиціонування останнього відбувалося, перш за все, у працях узагальнюючого характеру – з історії України в Другій світовій війні, українського визвольного руху, українського націоналізму, тоталітарних режимів тощо. Спеціальну увагу було приділено лише кількома науковцями, серед яких М. Посівнич, Р. Частій, В. Трофимович, В. Футала та деяких інших, у працях яких подано просопографічний вимір життєдіяльності С. Бандери. Погоджуємося із автором дисертаційного дослідження, що у підсумку склалася доволі цікава ситуація: життя, діяльність, світоглядні позиції вивчені доволі детально внаслідок сукупної праці українських дослідників, при цьому в оціночних судженнях спостерігається різновекторність, від послідовного борця за незалежність України до праворадикала, схильний до авторитарних методів, або ж – приспівника нацистів, ворога радянського народу. Однак, на початок 2020-х рр. загалом недостатнім є знання про С. Бандеру як про людину, що діяла в конкретних умовах конкретного історичного часу, оскільки не написана його наукова біографія. Зауважимо, що над таким дослідженням наразі працює львівський історик М. Посівнич, але граничні рамки реалізації цього наукового проекту на сьогодні залишаються невизначеними.

Індикатором позиціонування С. Бандери виступають підручники та методична навчальна література з історії України для школи. Освітній процес в УРСР/СРСР не залишав місця для постаті лідера ОУН(р), як і українського націоналістичного руху в цілому. Ім'я Провідника ОУН у шкільному курсі

історії з'явилося лише після проголошення незалежності України разом із початком вивчення українського визвольного руху та, зокрема, очолюваної ним організації. За майже три десятки років формат навчання історії України неодноразово коригувався, що знаходило відображення у програмах і текстах навчальних видань. Для першого двадцятиліття характерною була ситуація, коли на сторінках підручників увага до постаті С. Бандери розширювалася: від згадки його імені у двох сюжетах (розкол ОУН та проголошення 30 червня 1941 р Акту відновлення Української Держави) й портретного зображення, – до детальної біографічної довідки, доволі глибокого аналізу його ролі у виокремленні ОУН(р) та впливу на розгортання націоналістичного руху в роки Другої світової війни. На думку автора дисертації, найдетальніша характеристика подана у підручниках авторства О. Струкевича, М. Мудрого, О. Гаркуші. Водночас, Б.Ю. Теміров звернув увагу на досить побіжне висвітлення життя та діяльності С. Бандери у період від 1944 р. до 1959 р. (загибелі від рук агента КДБ).

У третьому розділі рецензованої дисертації охарактеризовано постать С. Бандери у публічному просторі України. Автор наголошує, що позиціонування імені Провідника ОУН в межах державної політики пам'яті сучасної України було, передусім, пов'язано із трактуванням українського націоналістичного руху та його складових у міжвоєнний період, під час Другої світової війни та по її завершенні. Дисертант звернув увагу, що у більшості затверджених офіційних документів ім'я С. Бандери окремо не фігурує, але ключові оціночні судження щодо діяльності ОУН цілком транслуються і на нього. Таким чином, у площині політики пам'яті виразно позначилася контрверсійність постаті лідера українських націоналістів. Очевидно, що на кожну дію певної політичної сили в цьому напрямі чинилася протидія з боку опонентів, представлених в основному проросійськими силами. Мали місце й заходи, спеціально зорієнтовані на цю персону, зокрема Указ про присвоєння звання «Герой України» й, відповідно – заходи щодо його скасування. Загалом, постать С. Бандери за роки

незалежності набула категоричної контрверсійності, вона виступала й виступає своєрідним маркером рівня підтримки проукраїнського нарративу. Особливої гостроти ця теза набуває з початком у лютому 2022 р. повномасштабної російської військової агресії на терени суверенної України.

Звернув увагу автор дослідження й на символічний простір довкола постаті С. Бандери, що репрезентований назвами, монументами, музеями, гаслами. Його формування почалося ще на зламі епох – краху СРСР та проголошення незалежності України. Аналіз пам'ятних місць, здійснений дисертантом, засвідчує доволі виразний регіональний характер сприйняття Провідника ОУН, з домінуванням західних областей держави. Акцентував дисертант й на подіях Революції Гідності та пакету законів про декомунізацію, які спричинили активізацію найменування вулиць іменем С. Бандери. Однак, як слушно зауважив Б.Ю. Теміров, подіям 2014-го й подальших років передували встановлення монументів після Помаранчевої Революції, коли політика пам'яті реалізовувалася у виразно проукраїнському напрямі. Однак локалізація пам'ятників та музейних установ, пов'язаних із Провідником ОУН поки що обмежується чотирма областями України (Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська). Автор дисертації робить висновок, що в цілому символічний простір щодо провідника українських націоналістів виразно демонструє контрверсійність його постаті у регіональному вимірі.

Не менш важливим є аналіз постаті С. Бандери у медіапросторі, де вона відноситься до найбільш резонансних. Автор проаналізував електронні періодичні видання, відкриті енциклопедії, тематичні сайти, соціальні мережах и й прийшов до висновку, що «бандерівський» контент складається як з поточної інформації про вшанування Провідника ОУН на роковини народження чи загибелі, меморіалізацію його імені, так і з пам'яттєвих ініціатив різного рівня. Аналітичні тексти містять характеристику С. Бандери та оточення, його діяльності, поглядів, намірів, однак від загального спрямування (перш за все, політичного та бізнесового) конкретного ресурсу

й залежить оціночна палітра медіа-текстів доволі. В умовах, коли потужна інформаційна війна проти України стала однією з рівнозначних складових повномасштабної російсько-української війни, а також передувала їй, важливо усвідомлювати усі «підводні камені» медійного простору. Очевидно, що з одного боку, він є відображенням домінуючих уявлень про С. Бандеру, з іншого, має потенціал до просування певного (вкрай негативного) образу, внаслідок чого суспільство може стати заручником постави, створеної певними ресурсами чи кількома людьми. Здійснивши аналіз соціологічних досліджень, дисертант зафіксував, що популярність С. Бандери зростала у моменти внутрішніх політичних криз і військової загрози з боку Росії, як це й спостерігалось від початку 2022 р.

Практичне значення одержаних результатів рецензованої роботи.

Б.Ю. Теміров у дисертаційному дослідженні наголошує, що резонансність і контроверсійність імені Провідника ОУН інтенсивно використовується в інформаційному протистоянні: у зовнішньому (польсько-українському, російсько-українському тощо) так внутрішньо українському. Ступінь експлуатації постаті С. Бандери залежна від ініціатора та переслідуваної ним мети. Серед центральних виокремлюється піднесення/девальвація ідеї незалежної Української держави, або ж прагнення здобути політичні дивіденди через мобілізацію електорату, чи гонитва за сенсацією. Серед методів такої експлуатації – висмикування фактів з контексту, довільне поводження з ними та навіть їх підтасування, одностороннє висвітлення подій тощо. Дисертант робить слушне зауваження, що вкоріненість певних стереотипів – негативних і позитивних – зумовлено багатьма чинниками: необізнаністю про життя та діяльність Провідника ОУН, недостатнім доступом до відповідної інформативної/джерельної бази, браком критичного мислення.

Відповідно запобіжником спекуляцій щодо постаті С. Бандери може стати підготовка нових ґрунтовних досліджень діяльності лідера українського націоналістичного руху, зокрема давно очікуваною є його

наукова біографія. Автор слушно пропонує продовжити фахову дискусію як у середовищі українських професійних істориків, так і з розширенням аудиторії за межі України з долученням зарубіжних фахівців. На часі популяризація професійними істориками своїх наукових здобутків, вихід за межі статей-монографічно-дисертаційного формату, підготовка науково-популярних публікацій. Цифровізація документальних матеріалів про життя та діяльність С. Бандери та їх удоступнення здатні створити ґрунт для якісного знання та розвитку критичного мислення. Очевидно, першим подібним якісно виконаним проектом є перевидання збірки творів С. Бандери «Перспективи української революції», здійснене видавництвом «Наш Формат», яке до класичних текстів інтегрувало у видання QR-коди, за допомогою яких читач зможе потрапити в онлайн-медіатеку, де зібрано оцифровані видання середини ХХ ст., у яких публікувався автор. Крім того – побачити десятки зображень, пов'язаних із життям С. Бандери та діяльністю ОУН, а також почути живу мову лідера націоналістичного руху.

З огляду на важливість постаті С. Бандери для розуміння процесу українського державотворення та водночас її контрверсійність, дисертант пропонує виокремити можливості подальшого опрацювання теми. Б.Ю. Темірова вважає, що до перспективних напрямів вивчення позиціонування постаті С. Бандери у соціокультурному просторі варто віднести:

1. Здобутки зарубіжних науковців щодо його життя та діяльності.
2. Художні виміри діяча, що включатимуть літературні твори, малярські полотна, кінематограф, пісенну творчість.
3. Позиціонування С. Бандери у соціокультурному просторі поза межами України – у Польщі, Росії, Західній Європі.
4. Заломлення його постаті у сміховій культурі тощо.

Матеріали дисертації доцільно використовувати під час написання наукових праць, підготовки тематичних підручників і навчальних посібників, лекцій, спецкурсів з історії та історіографії України.

Дисертаційна робота написана відповідним для робіт такого типу науковим стилем; виклад наукових положень та висновків зроблено логічно, грамотно. Основні ідеї та результати здійсненого дисертанткою дослідження отримали достатнє висвітлення в наукових статтях і доповідях на наукових конференціях, а саме 7 статтях у фахових виданнях України, 1 – у зарубіжному виданні, 15 публікацій апробаційного характеру та 8 наукових працях, що додатково відображають результати дослідження.

Дисертація «Постать Степана Бандери в соціокультурному просторі України: історичний вимір» є завершеною науковою працею.

Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження Б.Ю. Темірова в цілому, варто звернути увагу на деякі зауваження:

1) У дисертаційному дослідженні Б.Ю. Теміров в якості назви організації, яку очолив С. Бандера у 1940 р. використовує наступну: Організація українських націоналістів (бандерівська), скорочено – ОУН(б). З огляду на поширеність саме такої назви у соціокультурному просторі, причини її використання очевидні і цілком *обґрунтовані*. Разом із тим, *de jure*, організації саме з такою назвою не існувало. Після розколу єдиної Організації українських націоналістів, структури що визнали юрисдикцію полковника А. Мельника продовжували й далі використовувати «стару» назву, без змін. Оунівці, які підтримали С. Бандеру та його Революційний Провід, також користувалися назвою ОУН, однак додаючи прикметник «революційна». Таким чином, аббревіатура «бандерівської» організації записувалася як ОУН(р).

2) Аналізуючи постать Провідника ОУН С. Бандери у версіях історії за радянської доби, в рамках української західної діаспори, дисертант основну увагу зосередив на представниках націоналістичного руху, зокрема «мельниківцях» та «бандерівцях». Кілька позицій огляду літератури приділено вченим із «національно-демократичного» середовища. Однак, на нашу думку, залучення досліджень та джерел, авторами яких були політичні діячі, що перебували в опозиції до С. Бандери та ОУН лише б підсилювало

дисертаційне дослідження. Мова, йде перш за все, про діячів Державного центру УНР в екзилі та членів Української революційно-демократичної партії І. Багряного.

3) На сторінці 61 дисертант зазначив, що дослідження вимірів постаті С. Бандери у соціокультурному просторі України спиралося на специфічну термінологію, в якій значуще місце посіли поняття «соціокультурний простір», «публічний простір», «символ», «образ». Змістове наповнення зазначених термінів дослідником було конкретизовано. Однак, на сторінках дисертації не було конкретизовано спеціальний історичний термін «український націоналістичний рух» та його співвідношення з терміном «український визвольний рух». Зважаючи на те, що для діяльності ОУН використовують обидва ці не зовсім тотожні терміни, роз'яснення підсилили б методологічну базу дослідження.

4) Працюючи над дисертаційним дослідженням, Б.Ю. Теміров залучив 477 позицій джерел та літератури, які подані загальним списком. На нашу думку, робота лише виграла б за умови об'єднання використаних матеріалів у кілька груп за спільним знаменником, зокрема окремого подання джерел (опублікованих та неопублікованих), історичних досліджень та, виходячи із специфіки роботи, матеріалів друкованих ЗМІ й інтернет-ресурсів. Тим паче, що автор у дисертації запропонував поділ використаних джерел на чотири групи: писемні, речові, лінгвістичні, електронні.

Втім, перелічені зауваження й побажання не створюють принципового впливу на загальні наукові висновки, зроблені дисертантом.

В цілому, узагальнюючи результати ознайомлення з дисертацією Б.Ю. Темірова «Постать Степана Бандери в соціокультурному просторі України: історичний вимір», можна засвідчити, що дисертація є самостійною науковою працею, виконаною особисто здобувачем у вигляді спеціально підготовленого рукопису, містить оригінальні науково обґрунтовані результати і наукові положення, містить положення, що дійсно представляють цінність для вітчизняної історичної науки. Відповідає

вимогам до дисертацій, що подаються на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань – 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 – історія та археологія. Автор дослідження, Теміров Богдан Юрійович, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії в галузі історії.

Рецензент:

к.і.н., старший викладач

кафедри новітньої історії України ЗНУ

Ю.І. Щур